

JEDINSTVO MARULIĆEVA SVIJETA

UVOD U STUDIJU

R a f o B o g i š i ć

Uočeno je, i u više navrata naglašeno, kako je Marko Marulić zauzeo i sebi osigurao iznimno važno mjesto u svojoj nacionalnoj književnosti. Utvrđeni su pojedini aspekti i relacije Marulićeva djela koji tu tvrdnju opravdavaju premda nisu potanje ni u cijelosti objašnjeni svi elementi i dometi Marulićeva osobitog doprinosa u pojavi i razvoju novije hrvatske književnosti.

U ovoj prigodi nećemo o tome govoriti. Želimo samo istaknuti osobitu kvalitetu Marulićeva opusa koja je bila glavnim razlogom što je Marulić temeljito i djelotvorno bio prihvaćen u zapadnoeuropskomediteranskom kulturnom krugu u kojemu je i sam djelovao i kojemu je od početka pripadao. Želimo upozoriti na bitnu kvalitetu jednog opusa koja je tom opusu pribavila osobito mjesto u spomenutom krugu, a u kojemu je hrvatska nacionalna književnost samo mali dio, poseban predio u panorami. Ponikao u toj književnosti Marulić je svojim djelom izrazio i označio fundamentalne vizije i domete cijelog kruga, što je (ujedno) u stanovitom pogledu najveća i najvažnija spoznaja o njemu.

Mjesta koja smo spomenuli, a koja je Marulić zauzeo, oba osobita i oba znakovita, ono primjereno nacionalnom subjektu i mjereno nacionalnim relacijama i ono koje znači vidljivu točku u općem krugu evropske književnosti i kulture, mogu imati, i imaju, zajedničkih osnova na kojima su utemeljena, ali fundamentalni princip i fundamentalni argumenti dviju pozicija nisu isti, nisu identični. Štoviše, s obzirom na osobite zahtjeve i argumente svakog nacionalnog kulturnog subjekta i s obzirom na kategorije u kojima se razmišlja i koje su relevantne kad je riječ o univerzalnom, u ovom slučaju zapadnoeuropskomediteranskom okviru, dva mjesta koja možemo i moramo priznati Marku Maruliću, koja je on već u svoje vrijeme tako jasno i tako sigurno zauzeo, sasvim su različita. Takva su jer su im različite osnove i relacije, a zatim mjere i aspekti koje slijedimo.

Zato pri determiniranju Marulićeve historijske uloge općih i najširih razmjera treba isključiti njegov doprinos odnosnoj nacionalnoj književnosti bez obzira na to

što će relacije iz univerzalnog kompleksa imati mnoge dodirne točke s onim manjim, užim, nacionalnim subjektom. Treba se »osloboditi« asocijacija na bilo koje Marulićevo djelo posebno, a imati u vidu isključivo autora i opus u cijelosti, ono što u njemu postoji kao sinteza, vizija i stil kojim se iskazuju vrednote i određuju suprotnosti. Na toj razini Marulić se kreće izravno u sferama univerzalnih humanističkih odnosa bitno važnih za opću povijest i opći krug svijeta iz kojega je ponikao i u kojemu se kretao. To je poseban svijet ljudskih vizija, odnosno književnog djelovanja koje proturječja u čovjeku vidi i iskazuje na osobit način. Taj svijet i ta osnova nose i određuju kvalitete svakog svog čina pa i književnog djela koje u tom svijetu nastaje.

Ipak, taj svijet i taj okvir koji nas zanima, u koji je Marulić ušao i u kojemu je djelovao, nije svijet apstrakcije niti je nastao sam po sebi kao isključivi rezultat autorova nadahnuća; taj svijet ima izvore i svoju prošlost, svoje korijene. Kolikogod postoji za sebe i kolikogod posjeduje vlastite i osobite kvalitete i koordinate, taj svijet ima izvorište uz koje je povezan, osnovu iz koje je izrastao. U cijelosti korijeni su u općoj prošlosti – tradiciji odnosnog kruga, ali u slučaju pojedinog autora oni se podjednako nalaze i u pojedinačnoj kulturno–književnoj tradiciji odnosnog kulturnog subjekta, uže, nacionalne kulture i književnosti iz koje je stanoviti autor potekao.

U tom smislu »ušavši« u razine i relacije određenoga kruga, Marulić nije morao »izmišljati«, elemente fundamentalne zgrade koju će sam unijeti u nove razmjere naslijedio je u svojoj domaćoj kulturi i književnoj tradiciji.

Već u hrvatskih srednjovjekovnih pisaca i supisaca, u proznih pisaca i u pjesnika, u dorečenim i nedorečenim izjavama, pričama, slikama, poukama pa i u kratkim bilješkama i kolofonima jasno se uočava sigurna i čvrsta tračnica po kojoj se autori kreću. To je kružnica u čijem je središtu vidljivo označena apsolutna vrijednost i mjerilo, a granice kruga unutar kojega se može biti i kretati dopiru samo i isključivo dokle dopire svjetlo iz središta. Izvan kruga nema svjetla ni kretanja. Cjelokupni život u svim svojim relacijama i oblicima podvrgnut je tom prostoru i njegovim granicama. Sve što je izvan kruga krajnje je nesigurno, pogrešno i opasno, podložno zlu.

Upravo u ovom smislu jedan od bitnih temelja na koje je Marulić naslonio svoju idejnu zgradu bila je hrvatska srednjovjekovna čakavska pismenost i kultura. Ona je imala ne samo svoj izraz nego je i garantirala i idejnu književno–pjesničku čistoću, sigurnost i logiku. Čvrsto fiksiranu zgradu svoga svijeta oslonio je na isto tako sigurne pjesničko–stilske oblike književne strukture. Upravo taj oslon na književni temelj, koji je pronašao u hrvatskoj književnoj baštini, osigurao mu je život u književnom svijetu. U dubokim korijenima te baštine osim sigurne univerzalne ideje pronašao je i univerzalni medij: latinski jezik.

Izrastavši iz jedne ravnine Marulić je učinio kvalitetno novi korak; pionir i presudni inovator hrvatskog književnog stila izveo je sudbonosni zaokret i u univerzalnem konceptu ideje i vizije, korak kvalitativno velik i siguran, pa se i u tom pogledu u hrvatskoj kulturi može smatrati pionirskom. Koliko je taj njegov književno–pjesnički čin bio relevantan i zanimljiv za književnost i izvan hrvatskih granica, jasno pokazuje europski prijem njegovih djela. To jasno ukazuje kako je jedan dobro poznati koncept toga svijeta ovaj književnik podigao na osobitu razinu, uobličio ga svojevrsnim okvirom i iskazom. Taj okvir i ta razina, taj Marulićev iskaz, ono je što nas zanima. Bio je to korak kojim je Marulić u osobnoj književnoj sintezi vizije dosegao stupanj univerzalnih zahtjeva. Udio nacionalnih pojedinačnih izvora i univerzalne razine konačnog dometa dva su aspekta jednoga problema i jedne teme.

Ako s obzirom na kvalitetu Marulićeva univerzalnog koncepta utvrdimo postojanje relacija koje su mu prethodile i u domaćoj baštini, u isto smo vrijeme utvrdili i kvalitete koje su pojedinačnom i općem krugu zajedničke, povezuju ih, koje međusobnu blizinu opravdavaju.

Izrastajući iz kulture što je imala apsolutnu zaokruženu i sigurnu idejnu kružnicu, Marulić se oblikovao na kršćanskoj razini i u kršćanskom okviru koji je u plošnom, formalnom pogledu bliže ili dalje metodološke i stilske uzore imao u strogom mitskom sustavu zaokruženosti, svestranosti i sigurnosti Biblije. U jedinstvenom principu toga svijeta, u zajedničkom tematsko-idejnom naboju i mjestu javljanja ljudskih pokretačkih snaga tako vidljivih i prepoznatljivih u Bibliji, pronašao je osnovu i moć koja ravna ljudskim postupcima i cjelokupnim čovjekovim djelovanjem. Oslonivši se na taj svijet, odnosno na njegov princip i na snagu koja ljude iz toga svijeta pokreće, a koja je ostvarena u kršćanstvu, Marulić je i sam stekao sigurnost da djeluje postupcima, rečenicama, uvjerenjem i uvjeravanjem.

Nije sad prilika opširnijim navodima ilustrirati ili argumentirati Marulićev princip — to je cijeli njegov opus. Ipak, spomenut ćemo dva mjesta iz predgovora *Evangelistara* u kojima on svoju misao, kao i obično, izlaže jasno i sigurno. Odmah na početku piše: »Kao što se ofit (vrsta mramora) — smatra se — odlikuje vrijednošću i cijenom među mramorima, a dijamant među draguljima i zlato među kovinama, te kako se sunce drži za najsajjniju i najljepšu od svih zvijezda, tako se iznad svih znanosti izdiže ona što se zove etikom, jer se bavi uređenjem vladanja u životu. Naime, budući da u čovjeku ne postoji ništa hvale vrednije od kreposti i ništa odvratnije od poroka, što onda treba da nam se čini izvrsnijim i vrednijim da se prigrlji od one nauke koja samoga čovjeka upućuje i obrazuje na koji način da se odvрати od zloće i prione uz čestitost.« Malo dalje na istome mjestu zaključuje: »Pogriješiti su, zaista, mogli i sami filozofi, kao što su i pogriješili u vrlo mnogim stvarima, jer su bili ljudi. Bog, međutim, jer je samo on najsavršenije mudrosti, ne može ni na koji način biti prevaren ni pogriješiti.«

Sigurnost i čvrstina zgrade u kojoj je izrastao i koju je i sam učvrstio, koju je na univerzalnoj razini predočio, upravo u 15. stoljeću doživljavala je teške unutarnje krize i udare. Marulić, međutim, to ne primjećuje, ponaša se kao da krize nema pa razrađuje i učvršćuje stari dobro poznati princip obilno ga hraneći ilustracijama i argumentima, visokom razinom naobrazbe i sigurnošću književnog autoriteta.

Živio je i djelovao u vremenu u kojemu su se stanovita idejna i literarna nasljeđa neodoljivo nametala. Osim kršćanskog biblijskog okvira i principa, poznavao je i onaj stari, primarni i savršeno zaokruženi mitski svijet antike i klasike, svijet koji je u svom utemeljenju i ispod plošnih književnih oblika sadržavao golemo bogatstvo i raznolikost dodira mitskih simbola svestranog čovjekova postojanja. Antika je imala, značila i proizvodila u tom krugu jasno zacrtane naznake vrednovanja, vidljivo označene putove i isto tako predviđene posljedice za svako udaljavanje izvan dopuštenog dometa kretanja.

Upoznavši preko humanističkog medija koncept starog, u antici utvrđenog sustava vrednota, Marulić prihvaća njegove plošne, formalne, pjesničko-ljudske psihološki kontrapunktno fenomene, elemente koji jedan svijet pokušavaju osporiti, koji mu se pokušavaju suprotstaviti, pokušavaju ga načeti.

Ovi pokušaji, kako znamo, mitski svijet ne mogu uništiti, ne mogu ga razoriti, čak ga čine jačim i sigurnijim, utvrđuju ga u njegovoj mitskoj snazi. Ipak, pokušaji suprotstavljanja i negiranja toga svijeta imaju svoj smisao: otkrivaju egzistencijalno bogatstvo sudionika, raznolikost ljudskih pojava, raznolikost djelovanja pojedinih

aktera u životu i trajanju odnosnog svijeta, a to onda pjesniku omogućava da se u tom okviru iskazuje i kao registrator pojedinih ljudskih sudbina, kao autor jedinstvenog i sigurnog svijeta.

Poput sukoba i sučeljavanja, snažnog čovjekova zamaha i izazova iz antike i klasike, religioznost novog tipa, biblijsko–kršćanska religioznost u novim oblicima i iskazima proturječja postala je vodičem i središnjom organizirajućom i usmjeravajućom snagom čovjeka i čovječanstva. Nova, kršćanska, a možemo i konkretizirati pa reći mediteranskozapadnoeuropska, danteovska ili marulićevska religioznost, postala je ne samo izraz nego i siguran okvir i princip čovjekova življenja, središnja os kulturnog i civilizacijskog subjekta što se u odnosnom krugu oblikovao.

Živeći i djelujući na početku renesansnih vremena, kad je počelo ozbiljno rastakanje kršćanskog etičko–moralnog temelja i kompleksa Marulić je među posljednjim velikanima jednoga svijeta, jedne sigurne kružnice.

Zaokruženu viziju i apsolutno jedinstvo svoje književne slike i u Marulićevu slučaju, kao i u slučaju Dantea, stvarao je potpuni čovjek i moćni autor. Suvereni književnik vođen razrađenim konceptom etike svoje religioznosti ulazio je u carstvo raznolikih ljudskih problema, u bogati spektar čovjekove egzistencije. Problemi su i u Marulića učvrstili okvir unutar kojega su se javljali i zaoštravali. U tom okviru će, kao i u svijetu antike, postojati beskrajno složen oklop ljudskog postojanja, rođen je i do savršenstva oblikovan jedan novi totalitet. U biblijsko–kršćanskoj religioznosti Marulić je na književni način registrirao sigurnost i temelj svih čovjekovih vrednota, a onda i praktične koncepcije ponašanja.

Stara i prastara religioznost, ona koja je svijet držala na okupu, koja ga je određivala i hranila, u Marulića je dobila nove mitske okvire i determinante. Ona slijedi put prethodnih religioznosti, ali kao smisao totaliteta ima nove ljudske dimenzije, nove uzroke nastanka i trajanja. Ima razrađen cjelokupni sustav ne samo s obzirom na onaj nepoznati, daleki vječni svijet, nego i na ovozemaljske relacije i prostore.

Ostvarenje novog totaliteta nije jednostavno, ono je zapravo teško i zahtijeva trajnu prisutnost stanovitih subjekata, ali iznad njih u viziji ideje–vodiča postoji jasno svjetlo koje treba slijediti. Ništa u toj borbi i u tom svijetu nije tajanstveno, putovi su dobro poznati, akteri življenja moraju pronaći snage da bi pravi put odabrali, da bi totalitet spoznali i po njemu se ravnali. Zato je u Marulića kao i u starom mitu jedinstvo s logosom sigurno i čvrsto, uvjerljivo je, jer ima sigurnu osnovu i okvir, siguran izlaz, sigurno rješenje.

Činjenica što je Marulić svoju mitsku cjelovitost i sigurnost novog kršćanskog totaliteta iskazivao na dva medija nije u načelu relevantna pojava, kao što to nije ni raznolikost književnih vrsta, pa proze i poezije. »Davidijada« je sagrađena na istim čvrstim temeljima kojima i »Judita« i »Suzana«, kao što je ista utemeljenost i ista snaga ona koja je ostvarila »Instituciju«, pa »Evangelistar« i druga djela, a koja govore o tome kako treba živjeti. Poezija je samo ilustracija i osobiti književni zahvat jednog utemeljenja, kao što je s tim u nedjeljivoj svezi svaki kontrapunktni pokušaj osporavanja toga svijeta samo pjesnički izraz bogatstva naboja i inspiracije koju odnosni sigurni i čvrsto utemeljeni svijet nudi. Nikakvo pa ni najprivlačnije osporavanje ne može negirati sigurnost i snagu jednoga svijeta. Pokušaji razbludnih staraca, Davidovi strašni grijesi, pogubne namjere Holoferna i svi drugi grijesi i devijacije koje prijete čovjeku, a o kojima Marulić u svojim djelima potanko

razmišlja i raspravlja, ostaju privremene i povremene prijetnje i suprotnosti jednoga u temeljima sigurnog sustava, oni su njegova potreba i nužnost, znak njegove moći.

Ta spoznaja jest primarno saznanje čovjeka, to je nasljeđe primarne vrijednosti klasičnog mitskog principa uraslog u totalnu prevlast religioznosti, principa koji je nepogrešivi vodič čovjeku i autoru.

Uočavajući podrijetlo i kvalitete Marulićeva idejnog jedinstva i svijeta potrebno je uočiti pojavu »sličnog« totaliteta u hrvatskoj književnoj baštini. S obzirom na okolnosti vremena i stanovitu blizinu s historijskim izvorima u načinu razmišljanja, osim na srednjovjekovne Marulićeve predšasnike možemo pomišljati i na totalitet koncepta u Marulićeva »nasljednika« Ivana Gundulića. U poeziji ovog autora jasno je označen totalitet u iskazu svijeta i života. Kad toga ne bi bilo, Gundulić ne bi bio u stanju ostvariti pjesničku riječ onako, kako ju je u sferi Dobra, Ljepote i Boga iskazivao.

Međutim, Gundulić, a pogotovo kasniji autori (npr. u 19. stoljeću Ivan Mažuranić i August Šenoa) svojim totalitetom uvelike su se udaljili od onog prvotnog, rekli bismo autentičnog mitskog, klasično–biblijskog totaliteta koji je u Marulićevoj religioznosti i u Marulićevu principu bio nazočan. I u Gundulića i u kasnijih pjesnika riječ je o jednoj novoj slici svijeta, slici koja proistječe iz Marulića, ali koja je poprimila i nove dimenzije.

Možemo u Gundulićevu djelu i u Gundulićevu svijetu uočiti ili oblikovati kružnicu koja ne propušta zrake osim onih koje dolaze iz središta, ali to možemo učiniti tek pomoću stanovitog autorova i čovjekova razmišljanja, puta i procesa. Gundulić je svoj totalitet oblikovao tek kao naknadni domet, kao stanje koje se teško postiže, do kojega se dolazi.

A to je ipak drugačije od onoga što nalazimo u Marka Marulića, drugačije s obzirom na genezu, a onda i s obzirom na pojavnost. Marulićev totalitet i Marulićev svijet ne pozna pravac ni hod od mladenačke mitološko–petrarkističke zažarenosti, preko rodoljubnih do univerzalnih humanističkih visina, kao što ne pozna ni otvorene pukotine u »razumijevanju«, odnosno u fiksiranju »lijepe slike« grijeha koje u svojoj kružnici ima Gundulićev barokni pjesnički koncept. Marulićev svijet je nešto od početka zatvoreno u sebe, samo sebi dovoljno, nešto osobito, puno i čisto. Pukotine i nesporazumi u tom prostoru, baš kao i u koncepciji mita, postoje samo kao trenutna ilustracija moći, odnosno dobrote Vrhovnog Autoriteta. Zato je Marulić ipak svojevrsan i »odvojen« i među hrvatskim humanistima i u hrvatskoj književnosti općenito.

U vizuri tog položaja jedinstvo Marulićeva djela funkcionira kao mitsko i biblijsko jedinstvo staroga svijeta. Marulićeva religioznost komunicira s postojanjem života isto onako sveobuhvatno kao što je to bila ona u antičkom mitu ili u Bibliji.

U tom svjetlu, a na razini filozofskog razmišljanja, treba vidjeti Marulićevo izvođenje podrijetla znanja iz vrela vrhovne božje mudrosti, Marulićevu sintezu aktivnog i kontemplativnog principa (ravnotežu duhovnog i ljudskog), sigurno afirmiranje ljudske prirode kao mudre i božanske. Filozofsko–teološki duhovni temelj Marulićev stoji na svojevrsnoj sukladnosti nekih postavki i epikurejske i stoičke moralne filozofije. Svestrano naobražen, upoznat sa svim glavnim tendencijama filozofske antičke i srednjovjekovne baštine Marulić će raznolikostima i dvojabama nasljeđa — »suprotstaviti kršćansku mudrost koja se obraća čovjekovu duševnom (duhovnom) životu, pružajući mu ono što ne može pružiti filozofija kao mišljenje samo, naime izvjesnost i sigurnost, put nade, vjeru u konačnu sreću,

blaženstvo, put prispijevanja do vlastita savršenstva, stvarne, unutarnje, ne vanjske pobjede, unutarnjeg duševnog mira, savjeta koje mudracu daje Bogoslovac.« (Ljerka Šifler Premec). Marulić je, dakle, u kršćanskim etičko-filozofskim vizijama i sferama pronašao rješenje bitnih humanističkih pitanja i problema o čovjeku, a istovremeno je odbacivši ljubav prema patnji i rezignaciji naslutio i duh renesansnog optimizma.

U komuniciranju s kasnijim vremenima Danteovo i Marulićevo (marulićevsko) jedinstvo svijeta se topi, nestaje kao totalitet jednoga postojanja. Ipak i u kasnijim generacijama i stoljećima europske (pa i hrvatske) književnosti ono je jedna od bitnih kategorija: religioznost živi i traje kao stalna vrednota, kao upozorenje i vodič. Vodila je i hranila čovječanstvo, kao nezamjenljiva duhovna snaga nadzirala je čovjekove postupke, priječila i zapriječila da ne dođe do rasapa u čovjekovu osobnom idejnom životu, a onda i u društvu odnosno kruga općenito.

Ipak nastupom dvadesetog stoljeća do vidljivog rasapa i rastakanja je došlo. Ugledni austrijski književnik i znanstvenik Herman Broch (1886–1951) zaključio je kako je današnji zapadnoeuropski svijet — »gubitkom svoga religioznog centraliteta ... zapao u stanje potpune dezintegracije vrednosti, stanje u kome svaka pojedina vrednost stoji u konfliktu sa svakom drugom, pokušavajući da sve te druge vrednosti podredi sebi. Apokaliptična zbivanja posljednjih decenija nisu ništa drugo do rezultat jednog takvog rastakanja« (Dichten und Erkennen, Zürich, 1955; prijevod Sv. Janković, 1955, 216). Možemo dodati kako je u oblikovanju, iskazu i učvršćenju odnosno centraliteta značajnu ulogu odigrao i hrvatski književnik Marko Marulić.